

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τι ψυχολογία έχουμε και τι ψυχολογία θέλουμε

Ποιος είναι ο ρόλος της ψυχολογίας στο σήμερα; Ποια είναι η θέση της μέσα στο φάσμα των κοινωνικών επιστημών και των επιστημών του ανθρώπου; Μπορεί η ψυχολογία να απαλλαγεί από τη γραφειοκρατική της ένδεια και τη θετικιστική εμμονή της και να μετατραπεί σε μια αληθινά κοινωνική και χειραφετητική επιστήμη;

Σύμφωνα με τη δική μας ανάλυση, η ψυχολογία, όπως διδάσκεται στον ακαδημαϊκό χώρο –κάτι που φυσικά αντανακλάται και στον τρόπο με τον οποίο καταλήγει να εφαρμόζεται στην πλειονότητα της– χαρακτηρίζεται από την παντελή απουσία μιας κριτικής σκοπιάς, την έλλειψη μιας πολυδιάστατης και πολυεπίπεδης ανάλυσης του ψυχοκοινωνικού καθώς και από μία άκριτη και νωθρή μετάδοση έτοιμων, παγιωμένων πακέτων γνώσεων που συχνά παρουσιάζονται ως «Η» Ψυχολογία *per se*. Πρόκειται για μια ψυχολογία που εγκλωβισμένη μέσα σ' έναν μεθοδολογικό ατομισμό αποκόπτει τον άνθρωπο από την κοινωνία –με άλλα λόγια, διασπά το ψυχοκοινωνικό– και επιμένει να προσπαθεί να τον κατανοήσει χωρίς την ουσιαστική ανάλυση της δεύτερης, χωρίς, δηλαδή, μία ουσιαστική κοινωνική θεωρία. Με μικρές διαφοροποιήσεις, το ίδιο ισχύει και για την ψυχολογία ως θεραπευτική πρακτική, με τις διάφορες –κυρίως γνωστικο-συμπεριφορικές και συμβουλευτικές– προσεγγίσεις να χαρακτηρίζονται από μία εκκωφαντική απουσία κοινωνικής ανάλυσης, και την αδυναμία να κατανοήσουν πως αυτό που ονομάζουν «παθολογία» δεν αποτελεί ατομικό πρόβλημα αλλά σύνθετη ατομική έκφραση συγκεκριμένων κοινωνικών διαρρυθμίσεων. Με πιο απλά λόγια, η ψυχολογία, ακαδημαϊκή ή εφαρμοσμένη, ως επιστήμη που ασχολείται με τον ψυχισμό του ατόμου, ισχυρίζεται πως μπορεί να τον κατανοήσει αποκλειστικά με τα δικά της μέσα, αγνοώντας επιδεικτικά την πολύπλευ-

ρη γνώση για τον άνθρωπο που προέρχεται από τη φιλοσοφία, την κοινωνιολογία, την ανθρωπολογία, την εθνοψυχιατρική, τη γλωσσολογία, την πολιτική οικονομία και από άλλες κοινωνικές επιστήμες και επιστήμες του ανθρώπου. Λέγοντας αυτό, δεν υποστηρίζουμε σε καμία περίπτωση μία απλή δια-επιστημονική εκλεκτική ψυχολογία – αυτό δεν αποτελεί λύση ούτε στα προβλήματα της ψυχολογίας ούτε στο πρόβλημα του κατακερματισμού των κοινωνικών επιστημών. Αυτό που επιδιώκουμε είναι να επανα-επιστήσουμε την προσοχή στο γεγονός πως η κυρίαρχη ψυχολογία στην παρούσα μορφή της θυμίζει όλο και περισσότερο τη μονοδιάστατη αντίληψη που διακατέχει τις στήλες των ζωδίων, που με υπεροπτική διανοητική ένδεια ισχυρίζονται πως είναι εφικτό να μελετηθεί και να κατανοηθεί ο άνθρωπος, καθώς και να προβλεφθεί η συμπεριφορά του, με βάση τον αστρολογικό του χάρτη.

Σε επίπεδο μεθοδολογίας, η ηγεμονική θέση της ποσοτικής προσέγγισης εκφράζεται συχνά είτε ως απαξίωση των ποιοτικών μεθόδων ανάλυσης (π.χ. ανάλυση λόγου, ανάλυση συνομιλίας κτλ.), ακόμη και ως έκδηλη εχθρότητα προς αυτές, ή, στην καλύτερη περίπτωση, ως μία άνευρη αποδοχή κάποιου χλιαρού είδους ποιοτικής ανάλυσης που συχνά λειτουργεί μέσα στα πλαίσια της ποσοτικής λογικής (π.χ. ανάλυση περιεχομένου). Δυστυχώς, η κυρίαρχη ψυχολογία, αν και συχνά (αυτο)περιγράφεται ως μία κοινωνική επιστήμη, μοιάζει περισσότερο με φυσική επιστήμη αφού η ουσία της δεν είναι άλλη από τον θεωρητικό και μεθοδολογικό ατομισμό, και τον εγκλεισμό του πλούτου του νοήματος μέσα σε κουτάκια ερωματολογίων, σε πειραματικά εργαστήρια και στατιστικά μοντέλα με στόχο την επιβεβαίωση υποθέσεων και απώτερο σκοπό τη διατύπωση νομοτελειών που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά: νομοτέλειες που χρησιμοποιούνται για τη χειραγώγηση και τον έλεγχο των ανθρώπων από τμήματα διαφήμισης και μάρκετινγκ, από κυβερνητικά ινστιτούτα και κέντρα προπαγάνδας, από στρατιωτικές και μυστικές υπηρεσίες. Κάθε προσέγγιση που διαφοροποιείται από αυτήν την ποσοτική λογική, δεν είναι άξια αναφοράς και απορρίπτεται ως μη επιστημονική. Από την άλλη όμως, πολύ συχνά, η δήθεν επιστημονικότητα της πο-

σοτικής ψυχολογίας δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα ρητορικό τέχνασμα και είναι ενδεικτικό της υποκρισίας στην οποία έχει περιέλθει ο κλάδος, καθώς και του εγκλωβισμού του μέσα στην ιδεολογία της ποσοτικοποίησης, πως πολλοί ακαδημαϊκοί-ερευνητές, όπως είναι πλέον κοινό μυστικό, προτιμούν να «μαγειρεύουν» τα αποτελέσματα των ερευνών τους προκειμένου αυτά να έχουν στατιστική σημασία και να μπορέσουν έτσι να κάνουν δημοσιεύσεις και να δικαιολογήσουν κονδύλια, από το να ρισκάρουν την αποτυχία και να σκεφτούν πιο ουσιαστικά πάνω στα ψυχοκοινωνικά θέματα. Με άλλα λόγια, μία «επιτυχής» επιστημονική (ποσοτική) ανάλυση, πολύ συχνά, δεν χαιρετίζεται από τους ίδιους τους ερευνητές για την επιστημονικότητα και την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων της, αλλά για την εργαλειακή της συνεισφορά στην δικαιολόγηση χρηματοδοτήσεων που αποφέρουν τα προς το ζην, και, επιπλέον, ως δεκανίκι ενός σαθρού καριερισμού που χαρακτηρίζει γενικότερα τις κοινωνίες μας.

Εμείς ως Δίκτυο Κριτικής Ψυχολογίας πιστεύουμε πως η ψυχολογία πρέπει να είναι μία κοινωνική επιστήμη και για τον λόγο αυτό πρέπει να μεταλλαχθεί τόσο θεωρητικά όσο και μεθοδολογικά, επανα-διαπραγματεύοντας, ταυτόχρονα, τη σχέση της με την κοινωνία και τις πολιτικές συνθήκες. Η μη καλλιέργεια της κριτικής σκέψης μέσα στα αμφιθέατρα των πανεπιστημίων και των κολλεγίων πηγάζει από έναν ισχυρό συντηρητισμό τον οποίο και αναπαράγει. Αυτός ο συντηρητισμός εκδηλώνεται με τουλάχιστον δύο άρρηκτα συνδεδεμένους τρόπους: Από τη μία, οι φοιτητές στερούνται της δυνατότητας να αναπτύξουν και να επεκτείνουν την ικανότητα τους για ανάλυση και θεωρητικοποίηση και περιορίζονται στην εκμάθηση, εφαρμογή και αναπαραγωγή συγκεκριμένων λογικών ποσοτικοποίησης και θεωρητικής κατανόησης –σκεφτείτε για παράδειγμα την αστόχαστη ευκολία με την οποία πολλοί ψυχολόγοι εφαρμόζουν τις κατηγορίες του DSM ακόμη και σε αυτούς με τους οποίους συναναστρέφονται στην καθημερινή τους ζωή. Από την άλλη, το αποτέλεσμα μιας τέτοιας διαδικασίας εκπαίδευσης κατασκευάζει μία προκρούστεια ψυχολογία που το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να ψυχολογιοποιεί, να παθολογικοποιεί και να περιορίζει την πραγματικότητα και τους

ανθρώπους μέσα σε έτοιμα και συχνά παρωχημένα θεωρητικά πλαίσια –σχεδόν πάντα ξενόφερτα και χωρίς ουσιαστική ανταπόκριση στην δική μας πραγματικότητα. Άμεση συνέπεια αυτής της θεσμοθετημένης, καθεστωτικής λογικής είναι η αναπαραγωγή ανιαρών, ανούσιων και γραφειοκρατικών πτυχιακών και ερευνών, οι οποίες αντανακλούν περισσότερο την ανάγκη για γρήγορη και εύκολη αποφοίτηση και εντυπωσιακά βιογραφικά για την εύρεση εργασίας και την ανέλιξη στην πανεπιστημιακή ιεραρχία, παρά πάθος και όρεξη για έρευνα και γνώση. Σε τέτοιες εποχές ζούμε· εποχές που η ευκολία, το χρήμα, η προσωπική επιτυχία και το αμερικανόφερτο ιδεολόγημα της «αυτοπραγμάτωσης» υποσκελίζουν και παραγκωνίζουν το πνεύμα της έρευνας και της γνώσης, αποτελώντας κινητήριες δυνάμεις του τρόπου με τον οποίο διαμορφώνεται εσωτερικά ακόμη και ένας επιστημονικός κλάδος.

Ένα άλλο σημαντικό θέμα, στο οποίο αναφερθήκαμε εν συντομία παραπάνω, αφορά τη σχέση της ψυχολογίας με την πολιτική διαδικασία γενικότερα. Η κυρίαρχη ψυχολογία επιχειρεί συνεχώς να αποκρύπτει τη θεωρητική και μεθοδολογική εμπλοκή της με την κυρίαρχη καπιταλιστική τάξη πραγμάτων, κάτω από τον μανδύα της «επιστήμης». Θα το πούμε απλά και ξεκάθαρα: το ιδεολόγημα που ονομάζεται «αντικειμενική επιστήμη» δεν αναφέρεται σε τίποτα περισσότερο από την φαντασίωση που το ίδιο κατασκευάζει: ακόμη και η επιλογή του τι θα μελετήσει ένας ερευνητής, προς τα πού θα στρέψει το ενδιαφέρον του και την ερευνητική του προσπάθεια επηρεάζεται από τον ψυχισμό του, το πλαίσιο, τα οικονομικά συμφέροντα και τις χρηματοδοτήσεις, τους υπάρχοντες κώδικες επιστημονικής δράσης και ούτω καθεξής –πόσο μάλλον οι μεθοδολογικές επιλογές και η ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Σε αντίθεση με την α-πολιτική προσέγγιση –ενίοτε παρουσιασμένη με μπόλικη ρητορική σάλτσα ανθρωπισμού και φιλανθρωπίας– που χαρακτηρίζει την κυρίαρχη ψυχολογία, οι παρούσες συνθήκες καπιταλιστικής βαρβαρότητας αναδεικνύουν ακόμη περισσότερο την ανάγκη για μια διαφορετική ψυχολογία· μία ψυχολογία που δεν θα περιγράφει και θα αναλύει απλώς, αλλά θα έχει ως βασικό στόχο της την ανατροπή της υφιστάμενης τάξης

πραγμάτων: χρειαζόμαστε μία ψυχολογία που θα θέτει διαφορετικά ερωτήματα, θα πραγματοποιεί διαφορετικές έρευνες και παρεμβάσεις, θα έχει συνείδηση του εαυτού της ως πολιτικής διαδικασίας και θα αποτελεί μία κριτική και ριζοσπαστική επιστήμη με στόχο την ατομική και κοινωνική απελευθέρωση και αυτονομία.

Η ιδέα για το παρόν βιβλίο προέκυψε μέσα από συζητήσεις στο Δίκτυο Κριτικής Ψυχολογίας και στο πλαίσιο του περιοδικού *radicalma* σχετικά με την κατάσταση της ψυχολογίας στην Ελλάδα και του τρόπου με τον οποίο αυτή διδάσκεται και ασκείται. Τα κείμενα τα οποία παρουσιάζουμε εδώ για πρώτη φορά στην ελληνική γλώσσα είναι πολιτικά με την ευρεία έννοια του όρου και κάνουν αυτό ακριβώς το οποίο εντοπίζουμε ως έλλειψη στην ελληνική ψυχολογία (με λίγες φωτεινές εξαιρέσεις): παρουσιάζουν μία άλλη όψη της πραγματικότητας, υποδεικνύουν μία άλλη οπτική για να δούμε τα πράγματα, προσφέρουν μία κριτική σκοπιά και μία πολιτικοποιημένη ματιά στον κόσμο. Πρόκειται για κείμενα που δεν αρκούνται στο να ερευνούν μεταβλητές και στο να επιδιώκουν να καθορίσουν τη στατιστικά σημαντική ή μη συσχέτισή τους, αλλά για κείμενα που έχουν πάθος και τολμούν να αμφισβητούν και να δημιουργούν περισσότερα προβλήματα από αυτά που λύνουν. Η παρούσα μεταφραστική δουλειά είναι η δική μας μικρή προσπάθεια να συμβάλουμε στην ανάδειξη μίας διαφορετικής οπτικής στην, από αυτή την άποψη, φτωχή ελληνική βιβλιογραφία στην ψυχολογία.

Η δομή του Βιβλίου

Στην Εισαγωγή οι Μανόλης Δαφέρμος και Αθανάσιος Μαρβάκης παρουσιάζουν μία ενδελεχή ιστορική και θεωρητική παρουσίαση της 'κριτικής ψυχολογίας', εξαιρετικά χρήσιμη για κάθε νεοεισερχόμενο στον δύσκολο και ποικιλόμορφο αυτόν χώρο. Στο κεφάλαιο 1, ο Ian Parker εξηγεί και αποσαφηνίζει 'τι είναι και τι δεν είναι η κριτική ψυχολογία', αντικρούοντας τις κατηγορίες που έχει διατυπώσει κατά καιρούς η κυρίαρχη ψυχολογία. Στο κεφάλαιο αυτό ταξινομούνται αυτές οι κατηγορίες και παρουσιάζονται επιχειρήματα, τα οποία, όπως μας λέει ο συγγραφέας, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να υ-

περασπιζόμαστε τους εαυτούς μας. Στο κεφάλαιο 2, ο Ian Burkitt εξετάζει τη νοηματοδότηση των όρων *υποκειμενικότητα* και *εαυτός* εντός της κριτικής φιλοσοφικής-κοινωνικής θεωρίας, αναζητώντας διασυνδέσεις με τις εμπειρίες των σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων, εργασιακών πρακτικών και συνθηκών διαβίωσης, ενώ διερωτάται για τη σπουδαιότητα και τους περιορισμούς των συγκεκριμένων εννοιών για την προώθηση μιας χειραφετητικής πολιτικής.

Αμέσως μετά ξεκινάει μία άτυπη ενότητα αποτελούμενη από τρία άρθρα τα οποία θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε αποδομητικά, αφού και τα τρία εστιάζουν την προσοχή τους στην αποδόμηση συγκεκριμένων πλευρών του κλάδου της ψυχολογίας. Πιο συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο 3, ο Jan de Vos επιχειρεί μία ενδιαφέρουσα κριτική ανάλυση δύο πολύ γνωστών πειραμάτων της κοινωνικής ψυχολογίας, αυτά του Stanley Milgram και του Philip Zimbardo, και ερευνά τη σχέση τους με τη διαδικασία της *ψυχολογιοποίησης*. Ο συγγραφέας, χρησιμοποιώντας τις λακανικές έννοιες *passage a l'acte* και *acting out*, καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι πρόκειται περί *δίδυμων πειραμάτων*. Η υποτιθέμενη χειραφετητική τους διάσταση, ισχυρίζεται ο συγγραφέας αποκρύπτει τον βαθύτερο χαρακτήρα της ψυχολογίας ως βασιλικής οδού για γεγονότα όπως το Guantanamo και το Abu Ghraib. Στο κεφάλαιο 4, η Erica Burman ρίχνει φώς στην πολιτισμική αρρενωπότητα της πρώιμης αναπτυξιακής ψυχολογίας και συζητά μεθοδολογικά θέματα σε σχέση με τους τρόπους που κάνουν έμμεσες όπως και άμεσες υποθέσεις για το φύλο, συμπεριλαμβανομένου το γιατί οι γυναίκες θεωρούνταν ακατάλληλες ψυχολόγοι στο πρώιμο κίνημα για τη μελέτη του παιδιού. Το κεφάλαιο αυτό καταδεικνύει ενδιαφέρουσες συνδέσεις μεταξύ ψυχολογίας και ευρύτερης πολιτικής πρακτικής μέσα από την εξέταση του πως σχηματίστηκαν οι ιδέες για τη μητρότητα και οι ιδεολογίες για την οικογένεια, που έδωσαν μια σημαντική λογική βάση στις ιμπεριαλιστικές πρακτικές. Στο κεφάλαιο 5, ο Stijn Vanheule μελετά την ολοένα και μεγαλύτερη ταύτιση του όρου *διάγνωση* με την τυπική ταξινόμηση ψυχιατρικών διαταραχών κατά το DSM και την απομάκρυνσή και αποστασιοποίηση του από τις ψυχοθεραπευτικές θεωρίες, τονίζοντας και χαρτογραφώντας

πώς η προσπάθεια στήριξης της διάγνωσης σε νευροβιολογικές βάσεις, με σκοπό την παρουσίασή της ως «επιστημονικής», αγνοεί πτυχές των συμπτωμάτων, που σχετίζονται με τις σκέψεις του ίδιου του ατόμου. Το κεφάλαιο κάνει ένα ενδιαφέρον κάλεσμα για τη δημιουργία διαφορετικών συστημάτων διάγνωσης.

Η επόμενη άτυπη ενότητα αποτελείται από τέσσερα ενδιαφέροντα άρθρα τα οποία, σε αντίθεση με τα τρία προαναφερθέντα, δεν εστιάζουν την κριτική στον κλάδο της ψυχολογίας αλλά αποτελούν υποδειγματικές αναλύσεις κριτικής ψυχολογίας πάνω σε διάφορα θέματα. Στο κεφάλαιο 6, ο Δημήτρης Παπαδόπουλος παρουσιάζει τις διάφορες μορφές που πήρε διαχρονικά το φαντασιακό της σχέσης εγκεφάλου-σώματος. Η σύγχρονη εκδοχή του φαντασιακού αυτού, η πλαστικότητα, φαίνεται να αμφισβητεί τις κυρίαρχες γνωσιολογικές και πολιτισμικές παραδοχές της σχέσης αυτής για τα πεδία της νευροεπιστήμης, της αναπτυξιακής επιστήμης και της ψυχολογίας. Το φαντασιακό της πλαστικότητας μπορεί να οδηγήσει στην αναθεώρηση του κυρίαρχου ντετερμινισμού της σχέσης εγκεφάλου-σώματος και στην κατανόηση των οικολογικά εξαρτημένων μορφολογιών με ένα μη-ντετερμινιστικό τρόπο. Αμέσως μετά, στο κεφάλαιο 7, η Sara Ahmed εξετάζει δύο άρρηκτα συνδεδεμένες πλευρές της λειτουργίας της 'ευτυχίας'. Αφενός, η ευτυχία λειτουργεί ως μέσο κοινωνικού ελέγχου που μας παροτρύνει να ακολουθήσουμε ένα συγκεκριμένο – κοινωνικά επιθυμητό– τρόπο ζωής έναντι κάποιου άλλου (π.χ. ετεροφυλοφιλία) και αφετέρου, λειτουργεί ως υπόσχεση ανταμοιβής για την ευθυγράμμισή μας με συγκεκριμένα κοινωνικά «αντικείμενα» (π.χ. με τον γάμο). Στο κεφάλαιο 8, ο Michael Billig εξετάζει τη σχέση μεταξύ 'χιούμορ' και 'ντροπής' και το ρόλο τους στην κοινωνική ζωή. Συγκεκριμένα, το 'χιούμορ' και η 'γελοιοποίηση', συμβάλλοντας στη δημιουργία της κοινωνικής πραγματικότητας της 'ντροπής', μπορούν να λειτουργήσουν ως μέσο πειθάρχησης της συμπεριφοράς και διατήρησης της κοινωνικής τάξης. Τέλος, στο κεφάλαιο 9, η Eva Illouz αναλύει το πώς οι επιστημονικές ερμηνείες, η ψυχολογική κουλτούρα και οι διαδικτυακές τεχνολογίες συνέβαλαν σε μια διαδικασία απομάγευσης και εξορθολογισμού του 'έρωτα'. Η συγγραφέας εξετάζει τη

μετάβαση από μια ρομαντική και υπερβατική εκδοχή του, που έδινε έμφαση στη δέσμευση και την πίστη, σε μια ειρωνική, ωφελιμιστική και εμπορευματική αντίληψη περί 'έρωτα'.

Το τελευταίο θεματικό κεφάλαιο του βιβλίου είναι ένα 'μεθοδολογικό' κεφάλαιο από τον Ian Parker, ο οποίος εστιάζει σε οχτώ διαφορετικές προσεγγίσεις της 'ανάλυσης λόγου' σε τέσσερα διαφορετικά επίπεδα, ξεκινώντας από τα μικρότερης κλίμακας, που αφορούν το άτομο, και καταλήγοντας στα μακρο-επίπεδα που αφορούν το ευρύτερο κοινωνικό. Το κεφάλαιο αυτό είναι σημαντικό γιατί μας βοηθάει να κατανοήσουμε τη μεθοδολογική βάση πάνω στην οποία στηρίζεται η κριτική ψυχολογία συνολικά. Το βιβλίο κλείνει με τον Μιχάλη Μεντίνη να προτείνει μία ατζέντα τεσσάρων θέσεων για μία ψυχολογία που θα αποτελεί μία ανατρεπτική και αυθεντικά κοινωνική επιστήμη.

από την πανεπιστημιούπολη του Ρεθύμνου
Δίκτυο Κριτικής Ψυχολογίας
Δεκέμβριος 2012